

1997. – Т.7.
11. Dyskruminação polaków w Wielkopolsce w okresie okupacji hitlerowskiej / Cz. Luczak. – Poznań, 1966.
 12. Aly G. Sozialpolitik und Judenvernichtung. Gibt Judenvernichtung. Gibt es eine Ökonomie der Erdlosung? – Berlin, 1987.
 13. Передайте об этом детям вашим... История Холокоста в Европе 1939-1945. – М., 2000.
 14. СС в действии. Документы о преступлениях СС. / М.Ю.Пагинский. – М., 1967.
 15. Friedrich K.-P. Kollaboration und Antisemitismus in Polen unter deutscher Besatzung (1939-1944/45): Zu verdrängten Aspekten eines schwierigen deutsch-polnisch-jüdischen Verhältnisses // Zeitschrift für Geschichtswissenschaft. – 1997. – №9.
 16. Garlinski J. Polska w Drugiej Wojnie Światowej. – Warszawa, 1994.
 17. Odrodzenie państwowości i przemiany struktur społecznych w Polsce i Czechosłowacji 1918-1945. – Warszawa, 1991.
 18. Антонюк Н.В. Українське життя в “Генеральній Губернії” (1939-1944 рр.): За матеріалами періодичної преси. – Львів, 1997.
 19. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії 1939-1941. – Чикаго, 1975.
 20. Okupacja i ruch oporu w dzienniku Hansa Franka 1939-1945: W 2 t. -Warszawa, 1970. – Т.2.

SUMMARY

This article is devoted to the analysis of the main factors, which influenced greatly to the realization of national politics towards Polish, Ukrainian, Jewish and German people.

О.Р. Давлетов

ІСТОРИКИ ТА ПУБЛІЦИСТИ ПОВОЄННОЇ НІМЕЧЧИНИ ПРО ФЕНОМЕН НАЦІОНАЛ-СОЦІАЛІЗМУ: ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДОСЛІДЖЕНЬ

Крах уряду “третього рейху” під час Другої світової війни означав не лише загибель націонал-соціалізму, але і потрясіння ідеологічних та політичних підвалин німецького суспільства взагалі. Це вплинуло й на історіографію, що потрапила у стан глибокої методологічної організаційної кризи. Частина провідних німецьких вчених з ліберального табору перебувала в еміграції – Фрідріх Мейнеке, Людвіг Дейо, Вільгельм Хофер та інші. Основна маса істориків-фахівців стояла на консервативних позиціях і за часів нацистської диктатури досить лояльно служила фашистам.

Відразу після травневих подій 1945 р. саме консервативні автори заговорили про “закінчення німецької історії”, про “зникнення Німеччини”, про те, що віднині “німецька історія втратила будь-який зміст” [1.-С.489]. На практиці ж мова йшла про необхідність перегляду пануючих у тодішньої німецької нації поглядів щодо історичної ролі Німеччини у Європі та світі.

Вже в перші повоєнні роки вчені намагались пояснити причини генези націонал-соціалізму у Веймарській республіці, шукали відповідь на питання про те, хто саме несе відповідальність за німецьку трагедію. В цей час розпочинається процес “ревізії історії”. Відтепер німецькі історики вже не протиставляють “національні інтереси” інтересам західних країн. Було висунуто нове гасло: “Теть з німецької, уперед у європейську історію” [2.-С.405]. Великий вплив на суспільство справила книга Ф. Мейнеке “Німецька катастрофа”, що була надрукована в Цюріху в 1946 р. У цьому дослідженні вчений зробив акцент на пошуках витоків фашизму не тільки серед політичних подій 20-30-х рр. ХХ ст., скільки в особливостях суто національної німецької історії та ідеології. Особливо гостро він поставив питання щодо ролі консервативних прусько-німецьких традицій у генезі нацизму.

Ф. Мейнеке категорично засуджував реакційно-консервативні сили Німеччини – верхівку військових, пруську аристократію, провідних промисловців та фінансистів. На його думку, саме вони були “тією політичною силою, яка у найбільшій мірі сприяла утворенню Третього рейху” [3.-С.73]. Ф. Мейнеке рішуче закликав до “радикального розриву” з мілітаристським минулим Німеччини, з так званою “пруською традицією”. Після Другої світової війни він розглядає гітлерівський “новий порядок” як вираз чітко окреслених національних ідей. На його думку, саме в націонал-соціалізмі відбився “злісний підйом” німецької мрії щодо могутньої держави, що існувала за часів Гегеля. Її риси чітко виявляються у правах націоналістів та радикалів гогенцоллернівської Німеччини кінця XIX – початку XX ст. [3.-С.28]. Він же вважав, що переломити “тяжіння” німців до авторитарної держави може лише відродження, посилення та розвиток у Німеччині ліберально-демократичних тенденцій. Одним з перших, говорячи про історичну обумовленість появи нацизму в Німеччині, Ф. Мейнеке “демонізує” постать фюрера. Цікаво, що саме це трактування Гітлера як “злобного Духа”, що захопив народні маси, привела до розповсюдження в німецькій історіографії ірраціоналістичних поза наукових трактувань генези нацизму. Саме така точка зору знайшла відбиток серед перших біодосліджень керівників НСДАП (В. Стефан. Й. Геббельс, 1949; М. Фрейнд. А. Гітлер, 1951 та інші) і в подальшому біографічному жанрі.

Ідеї прихильника ліберальних цінностей Ф. Мейнеке дивним чином перекликаються з творчістю лідера консервативних істориків Німеччини Герхарда Ріттера, одна з праць якого навіть мала назву “Демонія влади”. Г. Ріттер, як би на противагу Мейнеке, виступив у другій половині 40-х рр. XX ст. як захисник традиційних прусько-німецьких цінностей. Нацизм він трактував як “сатанинське перекручення” цих традицій, поділяючи тим самим ідею лібералів щодо його ірраціонального характеру. На думку Ріттера, нацизм був не “наслідком” німецької історії, а якби “розривом” з нею, свого роду “нещасливим випадком” Німеччини взагалі. Генезу націонал-соціалізму він пов’язував з наступними причинами:

- “демонічний характер” Гітлера;
- знівечення німецького народу;
- несприятливими для Німеччини після Версальської угоди 1919 р. загальноєвропейськими обставинами [4.-С.140].

При цьому, Ріттер розглядав нацизм як частину загальноєвропейського правого руху, а не тільки як “специфічно німецьке явище”. Згодом він уточнював, що у якості європейських диктатур 20-30-х рр. XX ст. існувала насправді тотальна загроза сучасної демократії в умовах “ліквідації усіх історичних авторитетів”. Для нього нацизм – це окреме кільце у ланцюгу спроб встановити в окремих європейських країнах пряме народне управління, як наслідок “повстання мас” [4.-С.140].

У цьому ж напрямку, але дещо далі пішов Людвіг Дейо. Після окупації Німеччини військами антигітлерівської коаліції він займав спочатку більш обережну позицію стосовно критики традиційної консервативної політичної еліти. Але у 1960 р. саме Дейо підкреслив безумовну спадковість між прусачеством та нацизмом і дав власне трактування історичного розвитку Німеччини з 1640 по 1945 рр. – від так званих великих кюрфюрстів до Гітлера, як єдиного цілого [5.-С.25]. Він же вказував і на відповідальність німецьких істориків за розвиток ситуації, яка породила генезу націонал-соціалізму у Веймарській республіці. Л. Дейо вважає, що після Першої світової війни саме німецьким вченим було необхідно більш рішуче виступати проти пропагування фантастичних націоналістичних гегемоністських ідей. Тому після Другої світової війни вони теж повинні нести власну частку відповідальності за нацистські плани світового панування [6.-С.12].

З працями істориків-фахівців перекликалися і перші спогади учасників нещодавніх політичних та військових подій. Перші поспішали реабілітувати себе в

очах сучасників і прагнули будь-яким чином виправдати власний альянс з Гітлером (спомини генералів Гальдера та Хойзінгера, банкіра Ялмара Шахта, службовця Генріхсбауера та інших). Другі, переважно діячі Веймарської республіки, шукали передумови прориву нацистів до влади серед помилок власних політичних опонентів або у безсоромності нацистів під час так званого “бойового часу” (1919-1930 рр.) – це мемуари Брауна, Носке, Зеверінга та інших [7.-С.37]. Ті ж діячі, що були пов’язані з традиційними німецькими консервативними колами, у власних оцінках нацизму наближались до поглядів Ріттера. Вони також із задоволенням підхопили тезу про Гітлера, як “демона”, що підкорив собі людські маси.

У 1946-1948 рр. виходять у світ і перші дослідження, присвячені Руху Опору у Німеччині. Головним чином увага читачів акцентується на змові проти Гітлера вищого офіцерського складу, де було багато представників саме прусського дворянства. Це праці Пехеля, Когона, Хасселя, Шлябендорфа та інших. Ці автори намагались будь-яким чином виправдати і прусське дворянство і офіцерський корпус, представити їх дійсними патріотами та ворогами нацизму.

Безумовно, що у дискусії, яка розгорнулася у Німеччині щодо історичних коренів націонал-соціалізму, активну участь взяли і представники лівих кіл – комуністи та соціалісти. Соціалісти в основному поділяли погляди Ф. Мейнеке. Особливу позицію зайняли представники німецьких комуністів. Відштовхуючись від оцінок фашизму, які були проголошені у 1935 р. на 7 Конгресі Комінтерну, закріплюючи тезу про те, що “фашизм – це прояв загальної кризи капіталізму”, вони розгорнули у засобах масової інформації досить жваве обговорення питання щодо феномену нацизму в історії Німеччини.

В узагальнюючому вигляді суто марксистський погляд знайшов власне відображення серед праць провідних діячів КПН-СЄПН Олександра Абуша – “Хибний шлях однієї нації” (1946 р.); Вальтера Ульбріхта – “Легенда про німецький соціалізм” (1946 р.); Альберта Нордена – “Уроки німецької історії” (1948 р.); Вільгельма Піка – “До історії КПН” (1949 р.). Методологічним фундаментом цих праць був так званий “класовий підхід”. Саме з цих позицій вони аналізували політичний устрій “третього рейху”, предтечу нацизму, вплив монополістичного капіталу на генезу НСДАП тощо.

Серед марксистських авторів, О. Абуш першим як би вступив у дискусію з працями інших німецьких істориків, що були присвячені дослідженню проблем пошуку ідеологічних, організаційних та політичних витоків фашизму у Німеччині. Він показав дві лінії розвитку духовної культури Німеччини – прогресивну та реакційну; ретельно проаналізував роль націоналістично-мілітаристських традицій – так званого “пруського духу” – у формуванні нацистської ідеології. При цьому О. Абуш відкидає концепцію Ріттера про те, що фашизм – це “нещасний випадок” або “розрив” у німецькій історії, на тій підставі, що провідні риси ідеології нацистів сформувались значно раніше, до появи НСДАП.

Перший президент НДР В. Пік, аналізуючи стратегію і тактику КПН за весь час її існування, розглядає розкол робітничого класу як головну причину перемоги нацистів у 1933 р. [8.-С.41].

Робота одного з провідних ідеологів СЄПГ В. Ульбріхта досить цікава тим, що її автор ретельно, за допомогою різноманітних джерел, веде пошук підприємців, що персонально несуть відповідальність за існування “третього рейху” – бо саме вони виступали свого часу спонсорами партії Гітлера. Серед них Тіссен, Флік, Крупп, Борзіг та інші. Для цього автора фюрер – це “агент” великого капіталу. На його думку, партія нацистів не мала будь-якої самостійності, а її лідер – Адольф Гітлер – “був куплений магнатами індустрії” [9.-С.39].

Такий, дещо спрощений підхід має дослідження талановитого публіциста з НДР А. Нордена. Намагаючись створити універсальне пояснення причин “німецької

катастрофи”, він вводить до широкого обігу формулювання “чортове коло: криза – війна – поразка” і показує політичні сили, які були носіями цієї політики – великий монополістичний капітал та пруське юнкерство [10.-С.114].

Слід зауважити, що роботи марксистської когорти авторів носили переважно публіцистичний пропагуючий характер, спрямований на пошук відповідальних за злочини нацизму, тих осіб, хто допомагав НСДАП дістатись до важелів керування державою. Між тим, при цьому відбувалась досить відверта підміна однієї пропаганди на іншу. Йшло формування уявлення щодо теорії “змови великого капіталу” та німецького варіанту фашизму, як його “агента”.

Якщо порівняти за змістом та стилем праці німецьких істориків та публіцистів повоєнної Німеччини 1945-1949 рр., то відразу “упадає в очі” чітка різниця у “вагомій категорії”. Німецькі ліберальні та консервативні автори мали солідні знання та досвід минулих історичних досліджень, методологію німецького класичного історизму. Представники марксистського табору цього часу використовували досвід політичної боротьби з нацистами, лібералами, консерваторами та “опортуністами” соціал-демократичного руху. Врешті-решт, вже логіка постійної політичної боротьби підштовхнула останніх до спрощених оцінок, до догматизації марксистського бачення історії. Для них історія Німеччини уявлялась взагалі як специфічна “предісторія” генези “третього рейху”. Між тим, праці комуністичних авторів відрізнялись від інших досліджень ще й свободою від тягара відповідальності за нацизм взагалі.

На противагу цьому, праці перших повоєнних представників ліберального та консервативного таборів були немов просякнуті розгубленістю, якоюсь меланхолією, відчуттям певної провини.

Слід відмітити, що історики та публіцисти будь-яких напрямків (звісно, за виключенням прихильників нацизму) виступали за безумовне викорінювання фашистської ідеології із свідомості німецького народу, за запобігання відродження нацизму у будь-яких проявах. І в межах “Тризони”(американська, британська та французька окупаційні зони Німеччини), і в Східній Німеччині вони активно сприяли процесам демократизації суспільства. Проте майбутня доля країни, шляхи розвитку демократії у західних зонах сприймались принципово по-різному. Звідси і завдання історичної науки теж відрізнялись.

Так, Ф. Мейнеке та його прихильники були прибічниками розвитку нових методів досліджень, більш тісної співпраці з західними фахівцями. Мейнеке привітав утворення у Мюнхені славнозвісного “Інституту сучасної історії”, провідними завданнями якого було вивчення подій недалекого минулого; підготовка професійних кадрів молодих істориків; видання фахового журналу з сучасної історії.

На відміну від нього, Г. Ріттер, як лідер консервативного напрямку, був відвертим прихильником збереження традиційних цінностей німецького історизму і досить скептично сприймав будь-які новоутворення щодо історичної науки [11.-С.173].

Представники з лівого табору, перш за все у Східній Німеччині, намагались в цей час якнайшвидше перебудувати німецьку історичну науку на методологічних засадах марксизму-ленінізму. Цьому процесу відверто сприяли і радянські окупаційні структури, що залучили до цього відомих істориків з СРСР [12.-С.22-24].

Між тим і у кордонах “Тризони” відновлення вільної німецької публіцистики та історичної науки проходило під контролем нової адміністрації. Фашистські видання були заборонені. Розквітала нова демократична публіцистика. Цікаво, що при цьому власне фахові історичні журнали почали видаватись лише після 1949 р., тобто після розколу Німеччини на ФРН та НДР. Конкретно-історичних досліджень феномену нацизму у повоєнній Німеччині було небагато, найбільш помітною була монографія Ойгена Когона “Держава СС. Система концентраційних таборів”, автор якої широко

використав матеріали Нюрнберзького процесу [13].

Як відомо, антигітлерівська коаліція розпалась майже відразу після закінчення Другої світової війни. Вже навесні 1946 р, під час так званої сумнозвісної “холодної війни”, влада західних окупаційних зон Німеччини при відновленні країни керувалась власними ідейно-політичними цінностями, а Радянський Союз на сході – власними. Цей кордон пройшов і через німецьку історіографію. Загальний масив німецьких істориків-марксистів зосередився на сході Німеччини, згодом у НДР. Властива західним країнам плюралістична модель історичної науки почала розвиватись у ФРН. Саме ці обставини безпосередньо будуть впливати на глибину та різноманітність напрямків досліджень феномену націонал-соціалізму у наступні роки.

Джерела та література

1. Историография новой и новейшей истории стран Европы и Америки / И.С. Галкин. – М., 1968.
2. Meineke F. Werke. Ausgewahlter Briefwechsel. – B., 1958. – Bd.6. – S.404-408.
3. Meineke F. Die Deutsche Katastrophe. – Wiesbaden, 1947.
4. Ritter G. Europe und die deutsche Frage. – Munchen, 1948.
5. Dehio Z. Preussisch – deutsche Geschichte 1640-1945 // Das Parlament. – 18. – Januar 1960. – S.21-28.
6. Dehio Z. Ranke und der deutsche Imperialismus // Historische Zeitschrift. – 1950. – Bd. 170. – H.2. – S.8-54.
7. Ерин М.Е. История Веймарской республики в новейшей германской историографии. Учебное пособие. – Ярославль, 1997.
8. Pieck W. Zur Geschichte der KPD. – B., 1949.
9. Ulbricht W. Legende vom “deutschen Sozialismus”. – B., 1946.
10. Норден А. Уроки германской истории. – М., 1948.
11. Бертольд В. «... голодать и повиноваться». Историография на службе германского империализма. – М., 1964.
12. Аникеев А.А. Историография Восточной Германии. Подъем и кризис. – Ставрополь, 1992.
13. Kogon E. Der SS – Staat. Das System der deutschen Konzentrationslager. – Munchen, 1946.

SUMMARY

The article is devoted to the analysis of historiographic material, which was created by German historians and publicists: the genesis of national-socialism in 1945-1949. The author gives a deep description of such directions in historiography on this problem as liberal, conservative, socialist and marxist.

М.М. Бессонова

СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА ПОЛІТИКА США В ОЦІНКАХ АМЕРИКАНСЬКОЇ ПРЕСИ (1989 – перша половина 1990 рр.)

Аналіз внутрішньополітичного контексту процесу формування американської політики щодо Східної Європи у 1989 – першій половині 1990 рр. вимагає врахування цілого комплексу факторів, які істотно впливали на нього. Серед них особливе значення мали: характер взаємовідносин між законодавчою та виконавчою владою, стан громадської думки США, оцінка американськими засобами масової інформації (ЗМІ) нових пропозицій уряду щодо східноєвропейської політики. З огляду на те, що серед інших ЗМІ саме преса сприяє “глибокій” переорієнтації громадської думки серед політично активної частини населення, яка залучається до